

האם מותר לבן להאשים את הוריו במסגרת טיפול פסיכולוגי?

אַרְוֵר מִקְלָה אָבִיו וְאִמּוֹ וְאָמַר כָּל הָעַם אָמֵן:
(דברים כז, טז)

וברש"י: מקלה אביו – מזלזל, לשון "ונקלה אחיד". לפירוש זה "מקלה" פירושו מלשון קלות, הבן מתייחס לאביו כאדם קל ולא נכבד. כעין זה מפרשים גם בתרגום יונתן ורבינו יונה (שערי תשובה מאמר כא). האבן עזרא מפרש זאת מלשון "קלון", כלומר – ביזיון, הבן מעניק לאביו יחס מבזה.

וכתב הרמב"ם (הלכות ממרים ה, טו):

"ולא על הכאה ועל קללה בלבד הזהירה תורה אלא אף על הביזיון, שכל המבזה אביו או אמו אפילו בדברים, אפילו ברמיזה, הרי זה בכלל ארור מפי הגבורה, שנאמר "ארור מקלה אביו ואמו". והרי הוא אומר "עין תלעג לאב ותבוז ליקהת אם" וגו'. ויש לבית דין להכות על זה מכת מרדות ולענוש כפי מה שיראו".

וכתב הרדב"ז, שכוונת הרמב"ם במה שהביא את הפסוק של "עין תלעג לאב", אף שיש בכך כבר ארור מן התורה, היא בכדי ללמד שלא במעשה בלבד עוברים על ארור זה, אלא גם ברמיזה בלבד (עין תלעג לאב, במובן של קריצת עין, רמיזה).

ובשולחן ערוך (יורה דעה רמא, ו) נפסק: "כל המבזה אביו ואמו, אפילו בדברים, אפילו ברמיזה, הרי זה בכלל ארור מפי הגבורה. שנאמר: ארור מקלה אביו ואמו. ויש לבית דין להכות על זה מכת מרדות".

בכלל איסור זה, אפילו זלזול וביזיון שאין בו איסור דאורייתא כשעושה כן לשאר בני אדם, אסור באביו ובאמו, וכגון שמזלזל באופן דיבור או במלבושם, וכענין שנאמר (משלי ל' י"ז): "עין תלעג לאב ותבוז ליקהת אם", ופירושו שמזלזל באמו על קיבוץ הקמטים שבפניה, וכל כיוצא בזה. והעונש על זה מפורש בהמשך הפסוק (משלי שם): "יקרוה עורבי נחל ויאכלוה בני נשר". וכבר העיד בספר חרדים (מ"ע פ"א אות ל"ה): "ומעשה היה בימינו באיש שהיה זן את אמו, רק שהיתה קלה ובזויה בעיניו לפי שנשאת לאיש אחר אחרי מות אביו, והאיש הזה הלך דרך ים ונהרג, והושלך לים, וחפשו היהודים לקברו, ומצאוהו על שפת הים, ועין אחת היתה מנוקרת, שנקרוה העורבים".

עוד כתב בספר חרדים שם, ודבריו הובאו בחיד"א (בשיורי ברכה ס"י רמא), והבן איש חי (שנה ב' שופטים אות כב): "שבכלל מקלה אביו ואמו גם אם מבזה אותם רק בלבו, ולכן כל איש יחרד שלא ינדהו בשמים אם יקל מעט בכבודם, ועל כן על כל אדם להשתדל לדמות בלבו כי

הוריו גדולים ונכבדי ארץ מאד, שזהו עיקר כיבודם - להחשיבם כאנשים מיוחדים ונכבדים, אף שבעיני שאר בני אדם אינם חשובים. ובמחשבה זו יקל לו להעריכם, ולא יזלזל בהם אפילו בלבו. ועל זה ידו כל הדוויים".

וכתב החפץ חיים (בפתיחה עשין אות י'), שנכלל בזה הארור גם המדבר לשון הרע על אביו ואמו, כלומר מבזה אותם שלא בפניהם, וכן המקניט ומצער את הוריו ויודע שימחלו לו על כבודם הוא בכלל מקלה אביו ואמו.

איסור ארור מקלה אביו ואמו, מעורר שאלה חמורה: האם מותר לבן, במסגרת טיפול פסיכולוגי, להטיל אחריות על הוריו בשל בעיותיו? מצוי מאד שבמהלך טיפול פסיכולוגי יאשים המטופל את אביו או אמו בבעיותיו, וזאת מתוך יחס של כעס ועלבון עמוק. האם הדבר מותר? האם בכך עובר הבן על איסור זה של "מקלה אביו ואמו"?

ברצוני לחלק בין מקרים בהקשר זה, אך ראשית עלינו להבהיר עיקרון הלכתי בהקשר זה.

נפסק בשולחן ערוך (יו"ד רמ, סעיף ח')

עד היכן כיבוד אב ואם? אפילו נטלו כיס של זהובים שלו (של הבן) והשליכו בפניו לים, לא יכלימם, ולא יצער בפניהם, ולא יכעוס כנגדם, אלא יקבל גזירת הכתוב וישתוק. וכתב הרמ"א: ויש אומרים, דאם רוצה לזרוק מעות של בן לים, דיכול למונעו, דהא אינו חייב לכבדו רק משל אב, אבל לא משל בן. ואין חילוק בין לכבדו או לצערו (תרומת הדשן).

מדברי הרמ"א משמע, שבכדי למנוע את אביו להפסיד את הכסף, מותר לבן להכלים את אביו, ואולי אף למנוע ממנו פיזית את הדבר. זו התנהגות שבכל מצב אחר נחשבת כ"מקלה אביו ואמו", ובכל זאת הרמ"א מתיר זאת. האם מרן השולחן ערוך חולק על הרמ"א? היה אפשר לחשוב כי אין מחלוקת ביניהם, והשולחן ערוך עוסק במקרה בו לא ניתן למנוע את ההפסד, שאז מודה גם הרמ"א שאסור להכלימו, אבל במקום שהדבר ניתן יתיר השולחן ערוך לנקוט כל פעולה בכדי למנוע את ההפסד, אך מדבריו הבית יוסף משמע שכוונתו בשולחן ערוך לחלוק על דברי הרמ"א, וזאת על פי דברי הרמב"ם ועוד ראשונים, הסוברים כי כל מה שנאמר בהלכות כיבוד אב שהוא "משל אב, ולא משל בן", כלומר – שאין חובה לבן להפסיד עבור כיבוד האב, כל זה כשהמדובר בהוצאת הוצאות לכבד את אביו, אבל כאשר בכדי למנוע את הפסד ממונו על ידי אביו הוא צריך לבזותו – הדבר אסור¹.

ביסוד שיטת השולחן ערוך עומדת ההבנה כי מצוות כיבוד אב ואם ומוראם, אינה שווה לאיסור של זלזול וביזיון ההורים. אפילו אם בכיבוד הורים מוגבלת המצוות לכך שהבן איננו מפסיד ממונו, אין זה מתיר לו לבזותם ולהפסידם.

ואילו הרמ"א סובר, כי אין לחלק בדבר, והאיסור לבזות את אביו, או למנוע ממנו באופן פיזי תקיף להפסיד את ממונו, אינו שונה באופן יסודי ממצוות כיבוד אב ואם הכללי, וכשם ששם

¹ הבית יוסף מפרש שכוונת הרמב"ם כך היא, וכן כתבו הסמ"ג עשין קיב והמאירי קידושין לב, א, אבל הבי"ח (במקום) כתב שגם הרמב"ם מודה שהיכן שיכול להציל ממונו יכול להכלימו, ומה שאסר – זהו מפני שיכול לעשות כן באופן אחר, על ידי שיתבע אותו לדין לאחר מכן. ועיין שיטה לא נודע למי בקידושין שם, שכתב כך בשם הראב"ד.

מצינו שאינו חייב להוציא הוצאות לשם כך, ורשאי לשמור שלא יפסיד את ממונו, כך גם כאשר הדבר כרוך בצורך לבזות את אביו, ולמנוע ממנו לגרום לו נזק.

על כל פנים, מדברי הרמ"א מבואר, כי מאחר שכל ההיתר מבוסס על הדין שכיבוד אב צריך להיות משל אב ולא משל בן, היתר זה מוגבל רק לפעולות שיכול לעשות הבן שמבזות את אביו אבל מצילות את ממונו מהפסד, אבל אם כבר נפסד ממונו, וכבר זרק אביו את ממונו לים, על הבן לשתוק ולא להכלימו, ואם עושה כן – עובר על "ארור מקלה אביו ואמו", ומבטל מצוות כיבוד אב ומוראו.

במסגרת טיפול פסיכולוגי, ובפרט בשיטה הפסיכו-אנליטית, יש להבדיל בין שני מצבים. מצב נפוץ הוא נטייה של ילדים להאשים את הוריהם בכל בעיה או קושי שיש להם, מפני שלא צלחו לחנכם היטב, או נהגו עמם בהקפדה יתרה, קפחו אותם או עלבו בהם. פעמים רבות כאשר הבן מתבגר או כשהופך בעצמו לאב הוא משנה את היחס והגישה הזאת ולומד להעריך יותר את התנהגותם של הוריו. היחס המזלזל והמאשים במצבים כאלה נחשב "מקלה אביו ואמו". אילו היה מקפיד הבן להתייחס להוריו באופן מכבד, לא היה ממחר להאשים אותם ולזלזל בהם.

אך לעומת זאת, ישנם מצבים בהם חלילה אחד ההורים פגע או פוגע בבנו פגיעה מהותית וקשה, שגורמת לבן טראומה ארוכת טווח ואף יוצרת תסמינים של פוסט טראומה (PTSD) היוצרים סבל רב בכל תחומי החיים והם קשים לריפוי. במהלך הטיפול אחד השלבים הראשונים הוא להבהיר לבן מיהו התוקף או מיהו בעל פתולוגיה נפשית, זאת בכדי למנוע מצב בו הבן, שהוא המותקף, יאשים או ישנא דווקא את עצמו. אין כל דרך להימנע משלב זה במהלך הטיפול, אם רוצים להגיע להחלמה בהמשך. ללא תובנה ברורה על חומרת מעשיו של האב, כולל נתינת אפשרות לבן לחוות תחושות של כעס כלפי אביו ולהתנער ממנו ממעשיו, לפחות בשלבים הראשונים, לא יוכל להתפתח מנגנון של תיקון וריפוי.²

במצבים כאלו האפשרויות העומדת בפני הבן או הבת הן שתיים או שיבזה את אביו בדברים, ידבר בגנותו (כמובן שלא ברבים אלא מול המטפל), יתייחס אליו באופן מזלזל ולא מכבד, או שלא יעשה כן, לא יעסוק במעשיו של אביו, לא ישפוט אותו לחומרה לא יביע את תחושות ההשפלה והאימה שלו ולא יתנער ממעשיו. ההתנהגות על פי הדרך הראשונה, על כל פנים בשלב הראשון, תאפשר לו קודם כל תיקון וריפוי, וכן תזרע את הזרעים להעמדת יחס תקין בינו לבין האב בשלבים מאוחרים יותר. ההתנהגות על פי הדרך השנייה תחסום בפניו את האפשרות לתקן את מצבו ולרפאות את נפשו, והוא אף עלול להאשים את עצמו, לשנוא את עצמו, ומחמת כך להיכנס לדיכאון, או לפתח התנהגויות של הרס עצמי, העלולות להתפרץ במהלך חייו, עד כדי מצבים של פיקוח נפש.³

² תודתי נתונה לדי"ר יעקב פרידמן, Certified Psychiatrist, על תובנותיו בהקשר זה.

³ שאלתי שאלות אלו את מו"ר הגר"א וייס שליט"א ופסק על פי יסוד שחידש בשעור על פרשת משפטים תשע"ח ביחס למערכת הכללים במצוות של בין אדם לחבירו, חז"ל ברוח קדשם ובעומק בינתם הבינו דכאשר צורך יש בדבר לתיקון העולם וחברת בני האדם והכוונה לטובה ולא לרעה והדעת הישרה ושכל התורה נוטה שכך נאה וכך יאה, לא אסרה תורה איסורים אלה ולא ציוותה על מצוות אלה. יסוד הדברים נראה דגדר מצוות שבין אל"ח מושתת על שני יסודות ושני אמות הבנין, המוסר והצדק מחד ותקנות הציבור והעולם מאידך. וכבר כתב במנח"א עה"ת פרשת ויצא סי' מ לגבי מצוות כיבוד אב ואם, על אף שפיקו של המנח"א אי כאו"א הוה מצוות של בין אדם למקום או בין אדם לחבירו, שכל המצוות שעניינם הנהגה שבין אדם לאדם הוי בין אדם לחבירו אף אם ענין המצוה יש בו גם ענין כלפי מעלה, וא"כ בנוגע לבן שבמהלך הטיפול יאשים ויבזה את הוריו אין בדבר איסור באם הכוונה לטובה ולא לרעה.

הנחת היסוד הפשוטה בהקשר זה היא שאין כמובן כל הבדל בין הצלת ממונו של הבן, לבין הצלת נפשו. ומאחר שכך, ניתן לומר כי כשם שמצינו ביחס להפסד ממונו כי דעת הרמ"א הב"ח ועוד היא, שהאיסור להקלות כבוד אביו איננו קיים במקום בו ניתן למנוע את הפגיעה, על פי הכלל כי כבוד אב "משל אב ולא משל בן", כן הדבר במצב זה. אמנם אירוע הפגיעה כבר עבר וחלף, אבל הרושם שלו קיים בכל תוקפו. את הנעשה אין להשיב, אבל ניתן לרפא את הנפש. כביכול אפשר להעלות מן היס את הכיס של הזהובים. אם לא נעשה כן, כל רגע ורגע הוא הפסד מתמשך.

לפיכך – נראה כי אפילו לדעת ספר החרדים שהאיסור להקלות כבוד אביו הוא אפילו במחשבה ובתודעת הבן ביחס לאביו – מותר ואף כדאי לבן או לבת שחוו מאביהם או מאימם אירוע טראומטי, להסתייע בטיפול פסיכולוגי, למען רפואת נפשם, ואפילו כשהוא כולל הבעת יחס שאיננו מכבד ביחס להורה הפוגע.

חשוב לומר בהקשר זה⁴, כי הלגיטימיות של טיפול כזה מקבלת תוקף בעיקר כאשר הוא מתבצע במטרה לרפא ולשקם לא רק את מצבו הנפשי של הבן הנפגע אלא גם את מערכת היחסים בינו לבין ההורה הפוגע, במידה והדבר מתאפשר, מתוך הבנה לחשיבות חיבורו של האדם לשורשיו, שהיא תכלית מצוות כבוד הורים⁵, ולא מתוך גישה המעודדת את הניתוק בין הורים לילדיהם. כאשר מסתכלים על המציאות נכוחה, הרי מובן שללא טיפול פסיכולוגי מסוג זה, שאין לו תחליף במצבים כאלה, לא ישרור יחס של כבוד והערכה בין ההורה הפוגע לבנו או בתו הנפגעים, אלא לכל היותר מראית העין של יחס כזה. לעומת זאת, טיפול פסיכולוגי אמנם עלול להציף בשלבים הראשונים את הפגיעה ויכלול מרכיבים של האשמה ויחס לא מכובד להורה הפוגע, אבל יאפשר לטווח הארוך בניית יחס מכבד יותר ממקום מכיל ויציב יותר, (ואפ"י יתכן בעקבות זה שההורה ישנה את התנהגותו הפוגענית). גם זאת יש לקחת בחשבון⁶.

⁴ תודתי נתונה לאשתי היקרה, Family and couples Psychotherapist, על תובנותיה בהקשר זה ובכלל המאמר.

⁵ כדברי החינוך מצוה לג משרשי מצוה זו, שראוי לו לאדם שיכיר ויגמל חסד למי שעשה עמו טובה, ולא יהיה נבל ומתנכר וכפוי טובה שזו מדה רעה ומאוסה בתכלית לפני אלקים ואנשים. ושיתן אל לבו כי האב והאם הם סבת היותו בעולם, ועל כן באמת ראוי לו לעשות להם כל כבוד וכל תועלת שיוכל, כי הם הביאוהו לעולם, גם יגעו בו כמה יגיעות בקטנתו, וכשיקבע זאת המדה בנפשו יעלה ממנה להכיר טובת האל ברוך הוא שהוא סבתו וסבת כל אבותיו עד אדם הראשון, ושהוציאו לאויר העולם וספק צרכו כל ימיו והעמידו על מתכנתו ושלמות אבריו, ונתן בו נפש יודעת ומשכלת, שאלולי הנפש שחננו האל, יהיה כסוס כפרד אין הבין, ויעריך במחשבתו כמה וכמה ראוי להזהר בעבודתו ברוך הוא.

⁶ אם זאת ישנם מצבים של התעללויות למיניהם שבו צריך לשאול שאלת רב בהקשר להמשך הקשר עם ההורים וכבודם.